

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM YO‘NALISHI TALABALARIDA METAKOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TIZIMI VA VOSITALARI

Shobekova Nigora Mamurovna

Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Gmail: shobekovanigora@gmail.com

Tel: +998 308 77 26

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23465292>

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalarida metakompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilingan, metakompetensiyaning mohiyati va tarkibiy qismlari asoslab berilgan. Muallif tomonidan metodik tizimning maqsadli, mazmunli, texnologik va natijaviy bloklari hamda uni amalga oshirish bosqichlari taklif etilgan. Metakompetensiyalarni rivojlantirish vositalari (o‘quv-metodik, faol metodlar, raqamli va baholash vositalari) tizimlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: metakompetensiya, metakognitiv ko‘nikmalar, boshlang‘ich ta‘lim, bo‘ljak o‘qituvchi, metodik tizim, refleksiya, o‘z-o‘zini boshqarish, integrativ yondashuv, raqamli vositalar.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы развития метакомпетенций у студентов направления «Начальное образование», обосновываются сущность и структурные компоненты метакомпетенции. Предложена методическая система, включающая целевой, содержательный, технологический и результативный блоки, а также этапы её реализации. Систематизированы средства развития метакомпетенций (учебно-методические, активные методы, цифровые средства и средства оценивания).

Ключевые слова: метакомпетенция, метакогнитивные навыки, начальное образование, будущий учитель, методическая система, рефлексия, саморегуляция, интегративный подход, цифровые средства.

Abstract. The article examines the theoretical foundations of developing metacompetencies in students majoring in primary education and substantiates the essence and structural components of metacompetence. A methodological system consisting of target, content, technological and outcome blocks, together with the stages of its implementation, is proposed. The means of developing metacompetencies (instructional, active methods, digital tools and assessment tools) are systematized.

Keywords: metacompetence, metacognitive skills, primary education, future teacher, methodological system, reflection, self-regulation, integrative approach, digital tools.

Kirish

Raqamli-pedagogik transformatsiya sharoitida bilim va texnologiyalar tez eskirib bormoqda. Shu bois oliy ta‘limning vazifasi talabaga tayyor bilim berish bilan cheklanmay, uni o‘z o‘qishini mustaqil rejalashtira, nazorat qila va baholay oladigan shaxs sifatida tarbiyalashga o‘tmoqda. Bu masala bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun alohida ahamiyatga ega: ular o‘zlari o‘rganishni bilishi, shu bilan birga kichik yoshdagi o‘quvchilarda «o‘rganishni o‘rganish» poydevorini shakllantirishi lozim.

Ta‘lim to‘g‘risidagi qonunda ta‘lim sifatini oshirish, shaxsning uzluksiz o‘qish va o‘z-o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalar va mustaqil fikrlashni shakllantirish, buning uchun o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yangilash vazifasi qayd etilgan [2]. Ushbu talablar boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi

talabalarida predmetga xos kompetensiyalar bilan bir qatorda fanlararo, umumlashgan — metakompetensiyalarni rivojlantirishni taqozo etadi.

Maqolaning maqsadi — boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalarida metakompetensiyalarni rivojlantirishning metodik tizimini va uni amalga oshirish vositalarini nazariy jihatdan asoslashdir. Tadqiqot nazariy tahlil, tizimli va integrativ yondashuv, pedagogik modellashirish usullariga tayangan holda amalga oshirildi.

1. Metakompetensiyaning mohiyati va tarkibi

Kompetensiyaviy yondashuvda kompetensiya bilim, ko‘nikma, qadriyat va munosabatlarning muayyan vaziyatda samarali harakat qilishni ta‘minlovchi yaxlit birligi sifatida qaraladi. Xalqaro tadqiqotlarda asosiy kompetensiyalar ichida o‘z-o‘zini anglash va fikr yuritishning markaziy o‘rni alohida ta‘kidlangan [3]. Rus pedagogikasida esa kompetensiyalar ta‘lim mazmuni va shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim paradigmasi bilan bog‘liq holda asoslangan [4].

Metakompetensiya tushunchasi metakognitsiya g‘oyasiga tayanadi. J. Flavell metakognitsiyani insonning o‘z bilish jarayonlari haqidagi bilimi va ularni boshqarish tajribasi sifatida talqin qilgan [5]. B. Zimmerman esa o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganishni oldindan rejalashtirish, bajarish jarayonini nazorat qilish va o‘z-o‘zini baholash (refleksiya) tsikli sifatida ko‘rsatgan [6]. Mazkur qarashlarga tayangan holda biz metakompetensiyani talabaning o‘z kognitiv va kasbiy faoliyatini anglash, boshqarish va yangi vaziyatlarga ko‘chira olish qobiliyati, ya‘ni bir nechta fan va faoliyat turlarida qo‘llanadigan fanlararo kompetensiya sifatida ta‘riflaymiz.

Nazariy tahlil metakompetensiyaning to‘rt o‘zaro bog‘liq komponentini ajratish imkonini beradi: 1) motivatsion-qadriyatli (o‘z-o‘zini rivojlantirishga ehtiyoj, kasbiy o‘sishga qiziqish); 2) kognitiv-metakognitiv (o‘z o‘qish uslubi va strategiyalarini bilish, axborotni tanqidiy tahlil qilish); 3) regulyativ (maqsad qo‘yish, rejalashtirish, o‘z faoliyatini nazorat qilish va tuzatish); 4) refleksiv-kasbiy (o‘z faoliyati va natijalarini baholash, olingan tajribani o‘quvchilar bilan ishlashga ko‘chirish). Bu komponentlar bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyatida bir-birini to‘ldiradi.

2. Metodik tizimning tuzilishi va pedagogik tamoyillari

Metakompetensiyalarni rivojlantirishning metodik tizimi o‘quv jarayonining maqsad, mazmun, metod, vosita va natija o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta‘minlaydigan yaxlit tuzilma sifatida loyihalashtiriladi. Tizim to‘rt blokdan iborat: maqsadli blok (metakompetensiyaning komponentlari bo‘yicha rivojlantirish vazifalari); mazmunli blok (o‘quv fanlari va pedagogik amaliyot mazmuniga metakognitiv topshiriqlarni integratsiya qilish); texnologik blok (metod, shakl va vositalar majmui); diagnostik-natijaviy blok (mezon, ko‘rsatkich va daraja tavsiflari).

Tizimning asosiy tamoyillari sifatida integrativlik (metakognitiv faoliyatni alohida mashg‘ulotga emas, mavjud fanlar mazmuniga singdirish), refleksivlik, izchillik va bosqichma-bosqichlik, kasbiy amaliyotga yo‘naltirilganlik hamda raqamli muhit bilan qo‘llab-quvvatlash qabul qilinadi. Integrativlik tamoyilining ahamiyati metakognitiv ko‘nikmalarni o‘rgatish bo‘yicha tadqiqotlarda ham tasdiqlangan: bunday o‘qitish fan mazmuniga bog‘langanda, talabalarga uning foydasi tushuntirilganda va uzoq muddat davom etganda samarali bo‘ladi [7]. Shuningdek, L. Vygotskiy g‘oyasiga ko‘ra, yuqori psixik funksiyalar hamkorlikdagi faoliyatdan ichki rejaga o‘tadi [8]; shu sababli juftlikda va guruhda ishlash, o‘zaro tahlil metakompetensiyani shakllantirishning zarur sharti hisoblanadi.

Metodik tizim to‘rt bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich — anglash (diagnostik-motivatsion): talaba o‘zining o‘qish uslubi, kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, metakompetensiya nima uchun zarurligini kasbiy vaziyatlar misolida tushunadi;

2-bosqich — o‘zlashtirish (modellashtirish): o‘qituvchi o‘z fikrlash jarayonini ovoz chiqarib namoyish etadi (modellashtirish), talabalar metakognitiv strategiyalar (rejalashtirish, o‘zini tekshirish, xatolar tahlili) bilan tanishadi;

3-bosqich — qo‘llash: strategiyalar o‘quv topshiriqlari, loyihalar, mikro-darslar va pedagogik amaliyotda mustaqil qo‘llanadi, ular tobora kamayib boruvchi yo‘l-yo‘riq bilan bajariladi;

4-bosqich — ko‘chirish va refleksiya: talaba o‘zlashtirgan strategiyalarni yangi vaziyatlarga, shu jumladan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlash metodikasiga ko‘chiradi va o‘z o‘lishini baholaydi.

3. Metakompetensiyalarni rivojlantirish vositalari

Tadqiqot jarayonida metodik tizimning texnologik blokini to‘ldiruvchi vositalar to‘rt guruhga ajratildi.

Birinchi guruh — o‘quv-metodik vositalar: metakognitiv savollar kartalari («Men nimani bilaman? Nimani bilishim kerak? Qaysi usul mos keladi? Natijani qanday tekshiraman?»), grafik organayzerlar, o‘quv faoliyatini rejalashtirish varaqlari, refleksiv kundalik va nazorat ro‘yxatlari. Bu vositalar talabaga o‘z fikrlash jarayonini ko‘rinadigan qilish imkonini beradi.

Ikkinchi guruh — faol metodlar va shakllar: muammoli o‘qitish, keys-stadi, loyiha usuli, «Fikrlash — juftlikda muhokama — fikr almashish» metodi, mikro-dars va uni hamkasblar bilan tahlil qilish, rolli o‘yinlar. Ular talabalarni mustaqil qaror qabul qilish va o‘z qarorini asoslashga undaydi.

Uchinchi guruh — raqamli vositalar: o‘quv boshqaruv tizimi (LMS), elektron portfolio, onlayn hamkorlik doskalari va so‘rovnomalar, topshiriqlarni muddatida kuzatish imkonini beruvchi platformalar. Sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish ham o‘rganilishi mumkin, biroq talabani natijani tanqidiy tekshirish, manbalarni solishtirish va javobni o‘z fikri bilan boyitishga o‘rgatish sharti bilan; aks holda ular mustaqil fikrlashni susaytirishi mumkin.

To‘rtinchi guruh — baholash vositalari: rubrikalar, o‘z-o‘zini va o‘zaro baholash varaqlari, portfolio tahlili. Baholash faqat yakuniy natijani emas, balki talabaning o‘rganish jarayonini, strategiya tanlashi va xatolarini tuzatishini ham qamrab olishi lozim.

4. Metodik tizimning samarali amalga oshirilishi uchun pedagogik shartlar

Nazariy tahlil asosida quyidagi shartlar ajratildi: 1) o‘quv fanlari va pedagogik amaliyot mazmuniga metakognitiv topshiriqlarni muntazam kiritish; 2) o‘qituvchining o‘z fikrlash jarayonini namoyish etishi va talabalar bilan fikr-mulohazalar almashinuvini tashkil etishi; 3) topshiriqlar murakkabligini bosqichma-bosqich oshirib, mustaqillik ulushini kengaytirish; 4) raqamli muhitda o‘quv faoliyatini rejalashtirish va kuzatish imkoniyatlarini yaratish; 5) metakompetensiya darajasini aniq mezon va ko‘rsatkichlar (maqsad qo‘yish, strategiya tanlash, o‘zini nazorat qilish, refleksiya, ko‘chirish) asosida baholash.

Xulosa

Nazariy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalarida metakompetensiyalarni rivojlantirish bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi sifatini

belgilovchi omillardan biridir. Metakompetensiya motivatsion-qadriyatli, kognitiv-metakognitiv, regulyativ va refleksiv-kasbiy komponentlarning birligi sifatida namoyon bo‘ladi.

Taklif etilgan metodik tizim maqsadli, mazmunli, texnologik va diagnostik-natijaviy bloklardan iborat bo‘lib, integrativlik, refleksivlik va izchillik tamoyillariga tayanadi hamda to‘rt bosqichda (anglash, o‘zlashtirish, qo‘llash, ko‘chirish va refleksiya) amalga oshiriladi. O‘quv-metodik, faol metodlar, raqamli va baholash vositalarining uyg‘un qo‘llanishi tizimning samaradorligini ta‘minlaydi. Tizimning amaliy natijadorligi keyingi tadqiqotlarda tajriba-sinov orqali tekshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-son Farmoni.
3. Rychen D.S., Salganik L.H. (eds.). Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society. – Göttingen: Hogrefe & Huber, 2003. – 224 p.
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58–64.
5. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.
6. Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.
7. Veenman M.V.J., Van Hout-Wolters B.H.A.M., Afflerbach P. Metacognition and learning: conceptual and methodological considerations // Metacognition and Learning. – 2006. – Vol. 1, No. 1. – P. 3–14.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.